

RECENZJE I OMÓWIENIA

TADEUSZ LEWASZKIEWICZ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0003-0676-9841

e-mail: lewtad@interia.pl

Elżbieta Skorupska-Raczyńska, *Językowa kreacja świata w utworach Elizy Orzeszkowej (wybrane zagadnienia)*. Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski 2016, ss. 233

Jedną z licznych specjalności naukowych Elżbiety Skorupskiej-Raczyńskiej są studia nad językiem artystycznym Elizy Orzeszkowej. Badaczka opublikowała z tego zakresu monografię *Kreacja ojca w powieściach nadniemeńskich Elizy Orzeszkowej (studium językowo-stylistyczne)* (Gorzów Wielkopolski 2013) i kilkanaście artykułów w czasopismach oraz w materiałach konferencyjnych, które dotyczyły głównie powieści *Nad Niemnem*. Są one częściowo trudno dostępne i dlatego zaistniała potrzeba opublikowania ich w jednej książce, aby czytelnikom i badaczom ułatwić do nich dostęp.

Oto tytuły wcześniej opublikowanych artykułów, które w prezentowanej publikacji stanowią rozdziały: *Funkcje barw w językowej kreacji wybranych postaci w Nad Niemnem Elizy Orzeszkowej* (s. 9-22); *Barwy świata natury w Nad Niemnem Elizy Orzeszkowej* (s. 23-34); *Kolorystyka dworu i zaścianka w Nad Niemnem Elizy Orzeszkowej* (s. 35-48); *Językowa kreacja dźwięku w Nad Niemnem Elizy Orzeszkowej* (s. 49-66); *Językowa kreacja lasu w Nad Niemnem Elizy Orzeszkowej* (s. 67-77); *Językowa kreacja powstania styczniowego w Nad Niemnem Elizy Orzeszkowej* (s. 79-95); *Językowa kreacja matki w Nad Niemnem Elizy Orzeszkowej* (s. 97-109); *Barwy w językowej kreacji ojca w powieściach nadniemeńskich Elizy Orzeszkowej* (s. 111-125); *Językowa kreacja uczuć dziecka w XIX-wiecznej literaturze polskiej na przykładzie wybranych nowel i opowiadań Elizy Orzeszkowej* (s. 127-137); *Obraz ludowej religijności w powieściach chłopskich Elizy Orzeszkowej* (s. 139-152); *Językowy obraz szlacheckiej religijności w Nad Niemnem Elizy Orzeszkowej* (s. 153-168); *Językowa kreacja nadniemeńskiej wsi w Chamie Elizy Orzeszkowej* (s. 169-180); *Językowa kreacja wsi a miasta w powieściach Elizy Orzeszkowej (na materiale utworów z lat osiemdziesiątych)* (s. 181-191); *Językowa kreacja rodziny żydowskiej w powieści Meir Ezofowicz* (s. 193-210); *Idiomy, frazemy i paremie w Nad Niemnem Elizy Orzeszkowej* (s. 211-223). Oprócz tego w książce znajduje się *Indeks postaci literackich* (s. 227-231).

Aby ukazać metodę badań Autorki, omówię zawartość kilku rozdziałów. Jednym z ciekawszych tekstów prezentowanej książki jest rozdział *Językowa kreacja lasu w Nad Niemnem (...)*. W jego części wstępnej E. Skorupska-Raczyńska najpierw cytuje pogląd Małgorzaty Chwedczuk, że „*Nad Niemnem* jest powieścią o losach ludzi i związanych z nimi sekretach drzew”, czym sygnalizuje centralną pozycję tych ostatnich w kompozycji utworu” (s. 68). Następnie (na podstawie fragmentu tekstu) stwierdza, że las „w powieści Orzeszkowej ściśle jest powiązany” z Niemnem (s. 68), który w powieści symbolicznie strzeże tajemnic lasu i dostępu do niego.

W *Nad Niemnem* E. Orzeszkowa przedstawia las (t. 1: 217) jako obszar nieprzebyty, tajemniczy, dziki, z mnóstwem zwierząt: żubrami, turami, niedźwiedziami, dzikami, wilkami, jastrzębiami, krogulcami, puszczykami, krukami, kawkami, żabami, tarakanami, wszami i jaszczurkami. E. Skorupska-Raczyńska opatruje ten opis puszczy trafnym komentarzem: „Nagromadzenie w językowej kreacji nadniemeńskiej pierwotnej puszczy dzikich zwierząt implikujących różnorakie zło jest duże. Symbolizują one nie tylko siły i tajemniczość natury, ale też konotują inne, funkcjonujące w wierzeniach treści. Na przykład żaby i jaszczurki, będące atrybutami wiedźm i czarownic, odbierane były przez ludzi jako istoty demoniczne. Ich nadmierne rozmnożenie interpretowano zaś jako znak nadchodzącej śmiertelnej zarazy” (s. 70).

Las jest też w powieści – dzięki zastosowaniu w opisach odpowiednich środków językowych – m.in. symbolem schronienia „walczącym i poległym powstańcom”, pełni funkcję żałobnika przy mogile Jerzego Bohatyrowicza i Andrzeja Korczyńskiego, podkreśla ponurość przed burzą, grozę chwili itd. Językowe środki kreacji obrazu lasu oddają jego barwę i kształt („**bór ciemny**”, „**gęsty bór**”, „**ciemna ściana boru**”, pasy „**karłowatych, kolczastych, białością piasku prześwitujących zarośli**”), ruch i dźwięk (ptactwo „**znieruchomiało, ucichło, z rzadka tylko odzywając się urywanym ćwierkaniem**”; „**huk i turkot wichru, suchy trzask lamanych gałęzi**”); zapach („**mocne wonie smoły, jałowcu, cząbrów**”). Wniosek: „Subtelne połączenie opisu życia ludzi i boru jest efektem doświadczenia literackiego autorki powieści oraz jej wrażliwości, a także z dużą dozą prawdopodobieństwa emocjonalnego stosunku Orzeszkowej do natury, do lasu” (s. 77).

Rozdział *Językowa kreacja matki w Nad Niemnem (...)* ukazuje wyznaczniki językowe kilku typów wizerunku matki z drugiej połowy XIX w.: Matki Polki, Matki kotki, Matki kukułki, Matki zaocznej, Wierzbowej matki.

W strukturze tekstu jest sporo sformułowań wskazujących na Matkę Polkę: „**zaglądała ona do dzieży**”, „**naglądała prania bielizny**”, „**Uśmiechała się prawdziwie po macierzyńsku, trochę żartobliwie, a trochę dumnie**”, „**wyprosiła, wychodziła, wyjęczała**”.

Matka kotka to Andrzejowa Korczyńska, która „jest altruistką i patriotką, postacią tragiczną, oddaną innym, a bez reszty Zygmuntovi, ma zatem znamiona Matki Polki, ale jej językowa kreacja bliższa jest w *Nad Niemnem* wizerunkowi matki kotki, która zapatrzona bezkrytycznie w swego wyidealizowanego poza granice rozsądku syna gotowa jest dla tego ideału zrobić wszystko” (s. 104). Oto jeden z wielu cytatów dotyczących kreacji Matki kotki: „Zawsze i silnie przekonaną była, że w synu jej i Andrzeja prędzej lub później objawić się musi jakaś zdolność nad popolyty poziom go wynosząca” (s. 103).

Matka kukułka – podrzucająca dzieci innym – to w *Nad Niemnem* „Starzyńska, matka Janka Bohatyrowicza i jego przyrodniej siostry Antolki Jaśmontówny”. Właśnie Janka i Antolkę podrzuciła na wychowanie innym osobom. Oto słowa Starzyńskiej: „Wzięłam Antolkę i do Janka ją przywiodłam: „Masz tobie, synku, siostrę. Hoduj ty ją, a ona tobie do pomocy stanie”. Jemu wtedy było lat dwadzieścia, a jej sześć” (s. 104).

„Miano matki zaocznej w powieści możemy przypisać Emilii Korczyńskiej, skupionej na sobie i realizacji własnych potrzeb, rozegzaltowanej romantycznie żyjącej w świecie namiętnie pochłanianych przez nią powieści i powieściideł. W kreacji zaś bliska jest ich bohaterkom.

Jakkolwiek skądinąd wyglądała na lat blisko czterdzieści, nie miała ani jednego siwego włosa, i jakkolwiek kibić jej i cera zdradzały do niedołęstwa posuniętą fizyczną słabość, drobne jej wargi były pąsowe i świeże jak u młodziutkiej dziewczyny. Rączki drobne, tak chude i delikatne, że prawie przezroczyste, tak pielęgnowane, że paznokcie ich posiadały kolor listka róży i połysk politory” (s. 106).

Również niecodzienne jest określenie Wierzbowa matka. Nawiązuje ono do gwarowego frazeologizmu *wierzbowy ojciec*. Wyrażenie to oznaczało kiedyś „mężczyznę, który cudze dziecko za swoje przyjmie i wychowa” (s. 107). Przymiotnikowy element frazeologizmu nawiązuje do dużej witalności wierzby. „Wierzbową matką moglibyśmy nazwać kobietę, która cudze dziecko za swoje przyjmie i wychowa. W *Nad Niemnem* cechy i rolę wierzbowej matki wypełnia Marta Korczyńska, która przejmuje macierzyńskie zadanie Emilii i jej dzieci kocha i chowa jak własne, matkę swą osobom im dając” (s. 107). W tekście powieści jest wiele sformułowań pozwalających wyodrębnić taką kreację matki.

E. Skorupska-Raczyńska podkreśla w artykule o językowej kreacji rodziny żydowskiej w powieści *Meir Ezofowicz*, że E. Orzeszkowa zdobyła wielką wiedzę o świecie żydowskim, która została wykreowana językowo „na poziomie mistrzowskim”. Świat żydowskich rodzin małych miasteczek jest pokazany w różnorodności. Są one bogate oraz bardzo biedne, postępowe i zacofane, otwarte na ludzi innych wyznań lub ograniczone do ortodoksyjnych środowisk.

Ta wartościowa książka powinna zainteresować badaczy leksyki utworów literackich oraz szeroko rozumianej problematyki językowego obrazu świata, jak również literaturoznawców zajmujących się powieściowym światem przedstawionym.